

Na de eerste dagen van het proces tegen de Bosnische Serviër Dusan Tadić, toen bijna 400 journalisten vanuit de hele wereld naar Den Haag kwamen, is het stil geworden in het gebouw waar het Joegoslavië Tribunaal zetelt. Alleen bij de veroordeling van de jonge Kroaat Erdemovic, die tien jaar kreeg wegens het doodschieten van enige tientallen Moslims bij Srebrenica en op de eerste dag van het proces tegen de 'Celebici Vier' – drie Moslims en een Kroaat die terechtstaan wegens moord, mishandeling en verkrachting in het Celebici kamp – werden de camera's en de laptops weer geïnstalleerd. *The medium is the message*. En omdat de media met de dagelijkse werkelijkheid van een internationaal strafproces niet overweg kunnen, wordt het tribunaal genegeerd. Alleen de grote buitenlandse persbureaus zijn gebleven – en het Radio 1 Journaal. Maar voor NOVA, om me maar even tot de Nederlandse media te beperken, is 'het momentum' allang verlopen; de wekelijkse overzichten zijn niet meer aantrekkelijk. En het NOS-journaal spot zonder kennis of affiniteit de opnamen die het tribunaal zelf van de zittingen maakt en pikt daar af en toe wat smakelijks uit. Dan wordt Gerard Arninkhof als een *stand-up comedian* voor het gebouw van het tribunaal neergezet om een commentaar uit te spreken. In de rechtszaal zelf vertoont hij zich niet. Hij weet immers: het wordt niets met het tribunaal als de 'grote vissen' Karadžić en Mladić niet worden gevangen. In een clip van een minuut mag de hooggeleerde scepticus Rüter met een vernietigend oordeel over het tribunaal

INTERNATIONALE TRIBUNALEN
DE (ON)MOGELIJKHEID VAN
EEN INTERNATIONALE
STRAFRECHTSORDE

Over de praktijk van het tribunaal

HEIKELIEN VERRIJN
STUART

*Strafrechtjurist en publicist;
dagelijks aanwezig bij het
Joegoslavië Tribunaal als verslag-
gever voor het Radio 1 Journaal*

de mening van Arninkhof onderbouwen.

Onlangs verscheen de eerste vrouw voor de rechters van het tribunaal. Zij kwam getuigen over verkrachting in het Celebici kamp. Deze keer wist de verslaggever van het Journaal te melden, dat de keuze voor het telasteleggen van verkrachting als marteling een laatste redmiddel was om er toch nog iets van te maken. Dat deze keuze een doordachte en bewuste poging is om verkrachting uit de sfeer van de *spoils of war* – de gedachte dat verkrachtingen nu eenmaal bij oorlogen horen – te halen weet de verslaggever niet. Evenmin dat dit het resultaat is van vele publicaties in juridische tijdschriften en 'amicus curiae' brieven (brieven van vrienden van het hof; een mogelijkheid die in Nederland ook bestaat, maar vrijwel nooit wordt gebruikt) van vooral Amerikaanse feministische juristen.

Achter de schermen van het tribunaal werkt het bureau van de aanklager onder leiding van een speciaal daartoe aangestelde juriste die de *gender issues* in haar takenpakket heeft, aan de juridische definiëring van verkrachting als instrument van oorlogvoering. Voor het NOS Journaal is dat te technisch en dus niet relevant. Het verhaal van het slachtoffer is nog wel bruikbaar omdat het zo aangrijpend is, maar verder beperkt men zich tot periodiek geneuzel over de teloorgang van het tribunaal en het feit dat Karadžić en Mladić nog steeds niet zijn gevangen. Het is een van de vele voorbeelden van de desinteresse van de media als het gaat om het dagelijks functioneren van het tribunaal.

Het enigma van de oorlog

In dit vacuüm vinden de jongensboekendroom van het-grote-boeven-vangen van De Swaan en de strafrechtelijke terughoudendheid van Rüter een plaats. Zij hebben een zekere publicitaire kracht, maar gaan voorbij aan de praktijk van het tribunaal. Rüter voorspelt niets dan ellende als de grote boeven eindelijk voor het tribunaal zouden worden gesleept. Als alleen de Bosnische Serviërs Karadžić en Mladić en niet ook Tudjman, Izetbegovic en Milosevic zullen terechtstaan, zal volgens hem nieuwe voeding worden gegeven aan het nog lang niet uitgewoede conflict in de Balkan. Het tribunaal zal dan niet bijdragen tot vrede, maar juist aanzetten tot escalatie.

Wat daar ook van zij, er is een andere reden om niet te verlangen naar de overdracht van Karadžić en Mladić aan het tribunaal. Hun processen zouden jaren duren en niets toevoegen aan wat we al weten over oorlogen en verantwoordelijkheden in oorlogen. Ongetwijfeld heerst er een volksgevoel dat als de kleine man wordt gepakt zijn leider ook moet hangen. Maar juist het proces tegen de gewone man is oneindig veelzeggender dan dat tegen de leiders ooit zal kunnen zijn. Karadžić en Mladić zijn niet anders dan andere leiders. Ze zijn door machtswellust of gekte bezeten, of door beide. De rol van deze twee is in televisiedocumentaires en portretten in bladen als de *New York Review of Books* uitgebreid geschetst. Hun processen zouden dan misschien de oorlogsprocessen van onze tijd worden genoemd, ook daarbij zouden de media het na korte tijd laten afweten. Zelfs het fameuze proces tegen Eichmann in Jeruzalem hield de verslaggevers niet langer dan veertien dagen vast, zoals Hannah Arendt – die wèl bleef – noteerde.

Het enigma van de oorlog in het voormalig Joegoslavische gebied is dat van de meeste oorlogen: hoe hebben gewone mensen die in een kleine gemeenschap in intiem nabuurschap samenwoonden die ene cruciale stap naar absolute wreedheid gezet? Welke jaloezie, rancune, angst, zelfrechtvaardiging en propaganda gingen vooraf aan de moord en de martelingen? Wat deed de mensen die samen naar school waren gegaan, samen sportten, in het koffiehuis zaten, feest vierden en met vakantie gingen in etnische haatgroepen uiteengaan?

De zaak Tadić

Tadić is een kleinburger die woont in zijn ouderlijk huis in zijn geboortedorp. Zijn vader was een Servische held in de Tweede Wereldoorlog. Tadić

had geen baan en leefde met een sterke vrouw die als verpleegkundige de kost voor het gezin verdiende. Hij volgde haar zelfs voor een jaar naar Libië waar zij werk kon krijgen. Veel vrienden van Tadić waren Moslims. Zijn leven speelde zich af in een dorp dat in overgrote meerderheid door Moslims werd bewoond. Toen Tadić er eindelijk in slaagde een eigen koffiehuis te openen, hadden zijn Moslim-vrienden hem geld geleend en geholpen met de bouw. Ook zijn klanten vooral Moslims. 'Hoe kon het anders...', zo vertelde Mira, de vrouw van Tadić aan de rechters, 'Er woonden vooral Moslims in het dorp. Als je die niet accepteerde, had je geen klanten.' Tadić was karate-leraar, met het lichaam van een zware, agressieve macho. Een man die zich aanpaste als het hem uitkwam. Zo zagen we hem in de rechtszaal veranderen in een goed geklede, slanke man met een intelligente middenklasse-uitstraling. Toen hij na een aantal successen van de verdediging de verdachtenbank voor de getuigenbank mocht verruilen, vertelde hij met zijn ontkennende verklaring meer over de oorlog en zijn eigen rol daarin dan hij bedoeld kan hebben. Hij was niet te stuiten, barstte los na maanden van zwijgen en het aanhoren van beschuldigingen. Zijn *defence team* had hem geadviseerd vooral flink door te ratelen, omdat hij daarmee de indruk van oprechtheid zou wekken. En aldus hoorden wij het verhaal van consumptisme en materialisme en van de pijn van het falen als je geen werk of huis kunt krijgen. Tadić vertelde niet het verhaal van het zigeunercafé in de Balkan, maar dat van het westen, van kleine hebberigheden en van de loopbaan en het geld als drijfveren. De generaties lang gekoesterde angst een minderheid te zijn was door Tito en ook zijn opvolgers op verulde wijze levend gehouden; een vruchtbare bodem voor de propaganda voor de droom van een groot-Servië. Als hij na de gewelddadige overname van het dorp door de Serviërs macht en aanzien heeft verworven, is het Tadić die de huizen die de Moslims leeg hebben achtergelaten, het braak liggende land en de waardepapieren en paspoorten mag verdelen. Tot nieuwe jaloezie en kinnesse, achterklap en verraad – deze keer in de eigen groep – hem naar Duitsland drijft. De motieven van Tadić verschillen niet wezenlijk van die van de euthanasisten die voor de Duitse rechters terechtstonden na de Tweede Wereldoorlog en die ergens in die keten van door eigenbelang gemotiveerde beslissingen ook de beslissing tot het doden namen.

Het strafrecht heeft niet tot doel deze verhalen te vertellen. Laat ik daarover geen misverstand laten bestaan. Het inzicht in een oorlog – of in criminaliteit zoals in het nationale strafrecht – is niet het doel, maar het resultaat van het strafproces. Sterker nog, of Tadić nu wordt veroordeeld of vrijgesproken, zijn verhaal zal verder leven. Als er tenminste croniqueurs zijn die de tijd en de zorg kunnen opbrengen om zoals Hannah Arendt, Abel Herzberg en Harry Mulisch in Jeruzalem deden, in de rechtszaal te blijven zitten of zoals De Mildt voor zijn proefschrift *In the name of the people* het monnikenwerk van het dossieronderzoek op zich nam.

Een partijdig Tribunaal?

Behalve het steeds terugkerende 'grote vissen'-argument, is er ook het verwijt aan het tribunaal dat het partijdig is. De meeste aanklachten zijn tegen – Bosnische – Serviërs gericht, terwijl ook Kroaten en Moslims vuile handen hebben gemaakt. Nog afgezien van de kwantitatieve verschillen in oorlogsmisdrijven tussen de drie etnische groepen, en het feit dat alleen de Moslims op grote schaal zijn 'weggezuiverd', toont de praktijk van het tribunaal een andere werkelijkheid. Na Tadić staan uitsluitend Moslims en Kroaten terecht. De zogeheten Celebici Vier, vervolgens generaal Blaskic, bevelhebber in het Kroatische leger, en de Kroaat Erdemovic die van zijn veroordeling tot tien jaar in beroep is gegaan. In de VN-detentie-eenheid in de Scheveningse gevangenis zit slechts één Serviër en dat is Tadić.

Dat het proces tegen Tadić het eerste proces was, heeft weinig te maken met zijn etniciteit. Een rol speelde zeker de betreffende toevalligheid van zijn arrestatie in Duitsland. Maar veel belangrijker was het feit dat de *Commission of Experts* van de VN over het gebied rond Prijedor, waar Tadić volgens de aanklacht zijn misdrijven zou hebben gepleegd, veel bewijsmateriaal had verzameld en dat juist uit dat gebied veel getuigenissen kwamen over verkrachtingen op grote schaal. De beelden van het concentratiekamp bij Prijedor op de Britse televisie confronteerden de afstandelijke westerse televisiekijkers met de gruwelen van deze oorlog in Europa. En tenslotte heeft volgens mij de doorslag gegeven, dat Tadić model stond voor het beeld van deze oorlog: een beeld van verraad en moord tussen burens en vrienden en een beeld van seksuele wreedheid.

Allang voordat de zaak tegen Tadić in Den Haag liep, vertoonde de Britse televisie een reportage

waarin we Tadić met zijn beste vriend, de Moslim Emir Karabasic, konden zien werken, lachen en barbecuen. Emir was een van de dragers van de kist van Tadić' vader. Een leven dat op homevideo was vastgelegd. Het was Emir die volgens die reportage het slachtoffer was van de castratiescène in de hangar van het kamp Omarska. Tadić zou met andere Serviërs een Moslim-gevangene hebben gedwongen de ballen van Emir af te bijten, wat de dood van het slachtoffer ten gevolge had. Tijdens de terechtzitting bleek, dat niet Emir maar een ander het slachtoffer was en dat maar zeer de vraag was of Tadić bij deze gebeurtenis aanwezig was. Maar de elementen van verraad van een beste vriend, etnische haat, seksuele vernedering, gekoppeld aan beelden van de karateschoppen uitdelende Tadić en de uitgehongerde gevangenen van het kamp gaven zijn zaak het prototypische karakter dat voor een eerste proces nodig was.

Een oefening in hypocrisie?

Van het internationale humanitaire recht wordt – niet anders dan van het nationale strafrecht – veel verwacht. Beide worden verheven tot instrument of symbool en zouden preventief of repressief moeten werken. Het strafrecht als middel tot een doel is een geaccepteerd instituut in een maakbare samenleving, maar gaat geheel voorbij aan de werkelijke waarde en mogelijkheden van het strafrecht. Aan het tribunaal wordt toegeschreven dat het zou bijdragen tot het herstel van de vrede of aan het voorkomen van herhaling. Nog steeds, terwijl de processen van Neurenberg, Tokyo en Eichmann hebben aangetoond dat het 'nooit meer' niet door het recht kan worden afdwongen.

Het Joegoslavië Tribunaal is door deze op niets gebaseerde verwachtingen, die alleen tot teleurstelling en cynisme aanleiding kunnen geven, in een wrange klemsituatie terechtgekomen. Het tribunaal zal geen oorlog stoppen en geen vrede bewerkstelligen. Het zal niet alle oorlogsmisdadigers kunnen bestraffen. Maar na het 'nooit meer' dat nu al 50 jaar onze cultuur met de vlag der goede voornemens tooit, was het onacceptabel helemaal niets te doen tegen deze eerste genocidale oorlog in Europa sinds de Tweede Wereldoorlog.

En nu zijn er aan de ene kant de media die allerlei verwachtingen met een hoog O.J. Simpson-gehalte op het tribunaal loslaten, aan de andere kant is er het cynisme van de westerse grootmachten die het in de Verenigde Naties voor het zeggen hebben

en die weigeren het tribunaal met opsporingsinstrumenten en financiële middelen te ondersteunen. Deze 'oefening in hypocrisie', zoals de president van het tribunaal Cassese het nog vriendelijk noemde, zou wel eens de genadeklap voor de internationale mensenrechten kunnen betekenen. Het gaat hier om heel 'dun' recht dat het resultaat is van compromissen en schijnbaar universele goede wil. Dit kwetsbare bouwsel is op papier gekomen dankzij een internationale rationaliteit, die als uiterst kostbaar gekoesterd zou moeten worden. Als het wordt misbruikt om een leeg politiek gebaar te maken of als toevallig opportuun middel tijdens een 'barbaarse' oorlog waaraan het Westen liever niet de vingers brandt, dan zal het internationale humanitaire recht weleens dezelfde richting op kunnen gaan als de vele wetboeken in totalitaire of, zachter gezegd, niet-rechtstatelijke gemeenschappen: de richting van de prullemand.

Het beste wat het recht te bieden heeft

Het tribunaal in Den Haag verdient, ondanks de ontstaansgeschiedenis en het politieke misbruik door de Verenigde Staten c.s., zijn bestaan. Maar de argumenten voor dat bestaansrecht zijn heel bescheiden. Zij moeten worden gevonden in het proces zelf. Noties als een 'eerlijk proces', bescherming van de verdachte, gelijkheid tussen aanklagers

en verdedigers, het niet veroordelen zonder voorafgegangene strafbepalingen en op grond van van te voren vastgelegde bewijscriteria zijn een doel in zichzelf. Zij zijn een uiting van een gedachtengoed dat haaks staat op de barbarij van de oorlog en de politiek. Zij zijn het beste wat het recht te bieden heeft. Juist omdat het tribunaal te maken heeft met algemene teksten en uitgangspunten zal het recht zelf onderwerp zijn van onderzoek, discussie en analyse door de rechters, de aanklagers en de verdedigers. Wat in het nationale recht als vanzelfsprekend wordt beschouwd en vaak al aan slijtage onderhevig is, zal voor het tribunaal dankzij onderlinge tegenstellingen en spraakverwarringen opnieuw onder woorden moeten worden gebracht en op intrinsieke waarde moeten worden getoetst.

Röling noemde na de Tokyo-processen het internationale humanitaire recht *miserable law*. Het is zwak, onuitgewerkt en aan politiek misbruik onderhevig recht. Maar het zou als het wordt toegepast volgens alle regels van het 'eerlijke proces' wel eens het gevoel kunnen geven dat er toch nog recht wordt gedaan. Recht is altijd afhankelijk van de politieke wil en macht, zoals Rüter keer op keer constateert. Maar dat is dan ook precies de reden het recht niet te meten aan de wetten van de media en de politiek van de maakbaarheid, maar het proces voor zichzelf te laten spreken.